

Zadanie 1. Zaznacz na mapie historyczne ziemie Śląska

Zadanie 2. Połącz ilustracje z odpowiednimi biografiami:

- Friedrich Wilhelm von Reden** (ur. 1752 r. – zm. 1815 r. w Bukowcu), dyrektor Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu, a później minister w rządzie pruskim, zasłużony dla rozwoju przemysłu na Górnym Śląsku. W 1786 r. obdarzony przez króla Fryderyka Wilhelma II tytułem hrabiowskim.
- Karol Godula** (ur. 1781 r. – zm. 1848 r. we Wrocławiu) – górnośląski przedsiębiorca, zasłużony dla rozwoju gospodarczego Górnego Śląska. Karierę zaczynał jako główny ekonom dóbr hrabiego Ballestrema a później, pracując na własny rachunek doszedł do ogromnej fortuny jako zarządca i posiadacz 19 kopalń galmanu, 40 kopalń węgla kamiennego, 3 hut cynku.
- Gustaw Morcinek**, właśc. Augustyn Morcinek (ur. 25 sierpnia 1891 r. w Karwinie na Śląsku Cieszyńskim, zm. 20 grudnia 1963 r. w Krakowie) – polski pisarz związany ze Śląskiem, nauczyciel, działacz publicystyczny, który wprowadził Śląsk – jego historię, legendy i codzienność – do polskiej literatury, autor m.in. „Wyrąbanego chodnika”, „Łyska z pokładu ldy”, „Ondraszka”.
- Edyta Stein** (imię zakonne Teresa Benedykta od Krzyża; ur. 1891 r. we Wrocławiu – zm. 1942 r. w Brzezinie (KL Auschwitz-Birkenau)) – filozofka niemieckiego pochodzenia żydowskiego, współpracownica Edmunda Husserla, konwertytka, zakonnica, karmelitanka bosa, święta i męczennica Kościoła katolickiego oraz patronka Europy.
- Max Born** (1882–1970) urodzony we Wrocławiu laureat Nagrody Nobla w dziedzinie fizyki kwantowej, wykładowca na uniwersytetach w Cambridge i Edynburgu; jeden ze sławnych naukowców, którzy odmówili udziału w pracach nad bronią atomową.
- Robert Koch** (1843–1910) – wraz z Ludwikiem Pasteurem uważany za ojca mikrobiologii lekarskiej. Laureat Nagrody Nobla w 1905 r. za odkrycie prątków gruźlicy. Pracował w szpitalu w Sławęcicach k. Kędzierzyna.
- Emil Szramek** (ur. 1887 r. w Tworkowie, zm. 13 stycznia 1942 r. w KL Dachau) – błogosławiony i męczennik Kościoła katolickiego, polski duchowny katolicki. W obozie stał się niekwestionowanym przywódcą księży. Podnosił więźniów na duchu, głosił kazania, w których dawał wyraz nadziei na odrodzenie Polski.
- Otto Stern** (1888–1969), urodzony w górnośląskich Żorach, obronił doktorat we Wrocławiu, zaproszony do asystentury przez Alberta Einsteina. Max Born twierdził, że jest on największym fizykiem eksperymentalnym swoich czasów. W 1943 r. otrzymał Nagrodę Nobla w dziedzinie fizyki.
- August Fryderyk Holtzhausen** (1768–1827) – zaczynał pracę w kopalni jako górnik, potem ślusarz, ale jego zdolności i sumienność zwróciły uwagę wizytującego kopalnię Redena, który zaproponował mu pracę na Śląsku. W 1792 r. mianowany mistrzem budowy maszyn parowych w Tarnowskich Górach (zbudował ich ponad 50), w 1806 r. stanął na czele nowo otwartego oddziału budowy maszyn parowych w Hucie Gliwickiej, który stał się wzorcowym dla całej Niemiec. Inspektor maszynowy na cały Górny Śląsk.

Zadanie 3. Przywilej Hanuszowy księcia Jana Dobrego (1531 r.)

Na wieczną pamięć rodu naszego dajemy im chorągiew i wojskowy znak, orła naszego złotego i złotą koronę na niebieskim polu, którego nasi przodkowie dzięki swojej odwadze i czynom chwalebny otrzymali, pod którymi także ich wcześniejsi przodkowie krwi swojej nie szczędzili przelewać, przeciw wrogom karki swe nadstawiając. Dlatego gdyby się im kiedykolwiek udało wyruszyć na pole, wtedy mają i mogą taką chorągiew jako swój dziedziczny, dumny, wojskowy znak dla swojej prawości lub szerzej, dla ogółu na naszą wieczną pamiętkę mieć i używać jako cnotliwi, rycerscy ludzie.

(13) Dajemy im też tego orła naszego złotego na pieczęcie powszechne, żeby mogli go po naszej śmierci używać, gdyby kiedykolwiek wspólnie posłów stali i od wszystkich księstw i krajów tytułowanych mieli komuś o czymś pisać, lub odpowiednio pokój ziemi śląskiej pieczętować, albo jakby zaistniała szersza potrzeba, bądź też dla wysłuchania przez sąd osób, jak dalej się pisze. Jedynie aby ta pieczęć nie była używana bez pozwolenia wszystkich obywateli, stanu pańskiego i rycerskiego, i [żeby] tekst brzmiał następująco: Sigillum ducatum Oppolensis et Ratiboriensis.

Źródła: Sękowski R., Koniec Średniowiecza i kształtowanie się postaw ustrojowych księstw opolskiego i raciborskiego (szkice i wypisy źródłowe), Opole 2011.

Pytania do tekstu:

- Kim był autor przywileju? Jakim regionem władał?
- O jakich symbolach heraldycznych i sfragistycznych jest mowa w tekście? Jakie szczegóły ich charakterystyki są podane?
- Gdzie dziś możemy odnaleźć symbolikę opisaną w tekście?

Tropy bibliograficzne:

- Czapliński M., Kaszuba E., Wąs G., Zerelik R., *Historia Śląska*, Wrocław 2002 [fragmenty]
- Górny Śląsk – na moście Europy*, red. M.S. Szczepański, Katowice 1994 [fragmenty]
- Górny Śląsk wyobrażony: wokół mitów, symboli i bohaterów dyskursów narodowych*, red. J. Haubold-Stolle, B. Linek, Opole – Gliwice – Marburg 2005 [fragmenty]
- Historia Górnego Śląska: polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*, red. J. Bahlicke, D. Gawrecki, R. Kaczmarek, Gliwice 2011 [fragmenty]
- Hudzik J.P., *Zrozumieć Śląsk. Różnica kulturowa i granice teorii*, „Teksty Drugie” 2011, nr 5
- Kopeć E., „My i oni” na polskim Śląsku (1918-1939), Katowice 1986 [fragmenty]
- Kulesza M., *Rozważania na temat regionu geograficzno-historycznego*, „Studia z Geografii Politycznej i Historycznej”, t. 3 (2014), s. 27–48
- Samsónowicz H., *Historia regionalna*, [w:] Małopolska. Regiony, Regionalizmy, Małe ojczyzny, t. 13, Kraków, 2011
- Szramek E., *Śląsk jako problem socjologiczny. Próba analizy*, Katowice 1934 [fragmenty]

Opracowanie: Anna Pikulska-Stępień, Ewa Chudyba
Dział Edukacji i Promocji
Skład: Lechosław Węglorz, rysunki: Marta Keler
Muzeum w Gliwicach

Śląsk – 1000 lat burzliwej historii

Spotkanie 1:

Śląsk – kraina historyczna i moja mała ojczyzna

Skąd się wzięła nazwa Śląsk

Zarówno nazwa góry Ślęży, jak i rzeki, podawane są jako toponimy związane z nazwą regionu. Pierwszym, który zauważył korelację nazwy rzeki Ślęży ze Śląskiem był niemiecki humanista Konrad Celtis. Do interpretacji Celtisa nawiązał polski filolog Jerzy Samuel Bandtkie, działający we Wrocławiu na przełomie XVIII i XIX wieku. Uważał on, iż od rzeki Ślęży przyjęli swoją nazwę słowiańscy Ślężanie (Sleenzane u tzw. Geografa Bawarskiego z ok. 845 r.), oraz góra Ślęża i rozciągająca się przy niej kraina. Nazwa Ślęża lub Ślęż ma zaś ścisły związek ze słowiańskim słowem „ślęg” względnie „śląg”, oznaczającym wilgoć, mokrąść (por. Marek Czapliński, Historia Śląska, 2002).

Historycznie utrwalił się podział Śląska na Dolny Śląsk (łac. Silesia Inferior, niem. Niederschlesien – dawny Śląsk) i Górny Śląsk (łac. Silesia Superior, niem. Oberschlesien). Większa część Śląska znajdująca się w Polsce leży w obrębie województw: śląskiego, opolskiego, dolnośląskiego i lubuskiego, a niewielkie skrawki na terenie wielkopolskiego.

Śląsk jako kraina historyczna

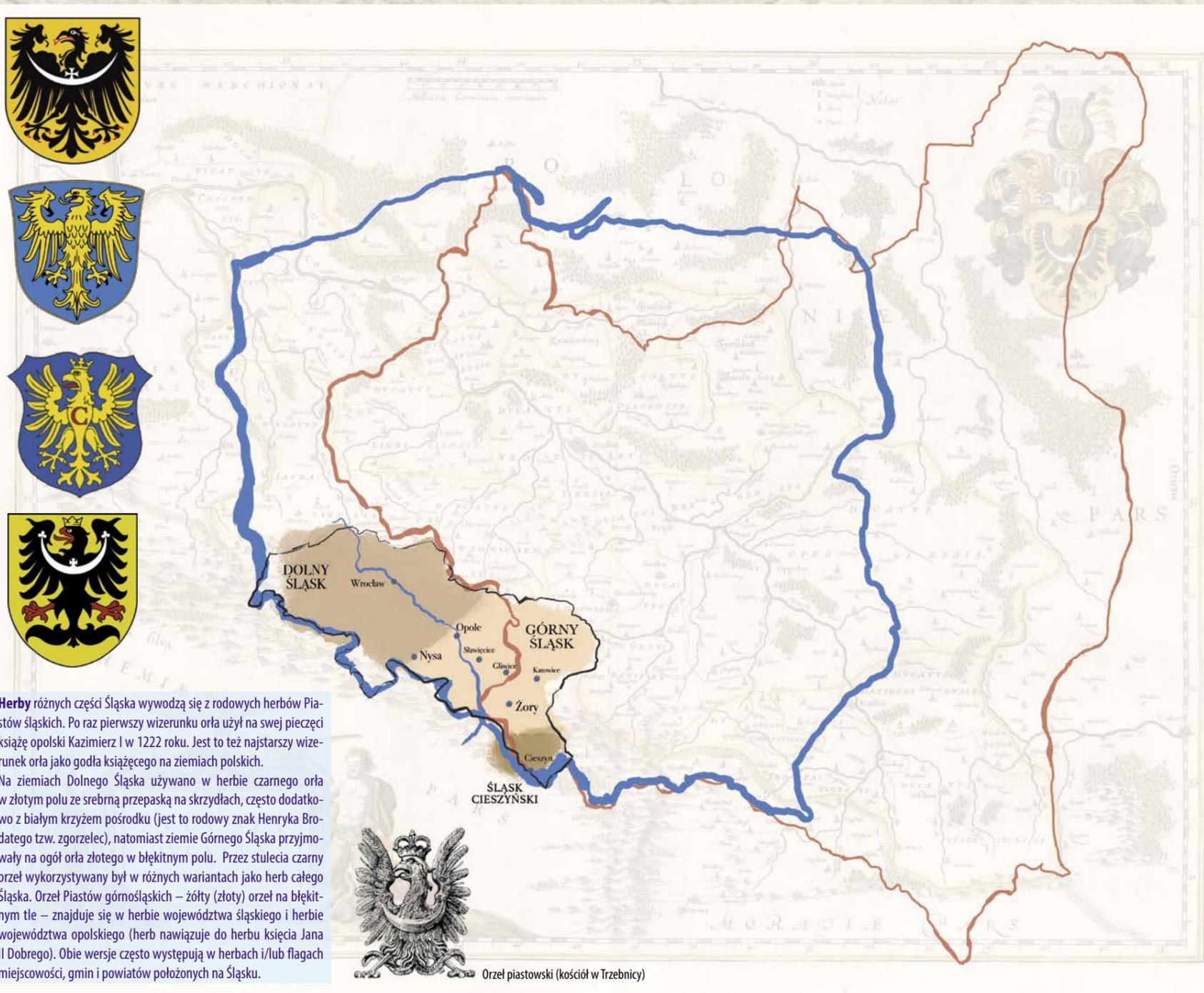
Śląsk na przestrzeni dziejów stanowił część lub był pod politycznym i ekonomicznym wpływem wielu państw. We wczesnym średniowieczu były to: Państwo Wielkomorawskie i Polska Piastów (od końca X wieku). Od połowy wieku XIV Śląsk nie znajdował się już w granicach państwa polskiego, będąc najpierw pod panowaniem czeskim, a następnie – austriackim. W XVIII wieku, w wyniku toczonych między Cesarstwem Austriackim (Habsburgowie) a Królestwem Prus (Hohenzollernowie) wojen śląskich (1740–1763), większość regionu, w tym cały Górny Śląsk, stał się częścią Prus, a po 1871 roku – zjednoczonego Cesarstwa Niemieckiego. Choć cały Górny Śląsk przez długie stulecia znajdował się poza granicami Rzeczypospolitej, słowiańska ludność, która tutaj żyła, w większości katolicka, posługiwała się śląskim dialektem polszczyzny i nie zatraciła poczucia odrębności. W XIX wieku, podobnie jak w innych regionach Europy, także i na Śląsku nastąpiło rozbudzenie narodowe ludności, co spotkało się z nieprzychylnymi reakcjami władz pruskich. Dodatkowo Górny Śląsk, jak i pozostałe krainy zjednoczonych Niemiec (II Rzesza) oraz te części dawnej Rzeczypospolitej, które znajdowały się pod zaborem pruskim, objęte został agresywną, skierowaną przeciwko Kościołowi katolickiemu polityką kulturkampfu, prowadzoną przez państwo niemieckie pod wodzą kanclerza Ottona von Bismarcka. Już więc w XIX stuleciu tliły się na Górnym Śląsku zarzewia konfliktów wyznaniowych i narodowościowych, by w XX wieku wybuchnąć jako konflikt dotyczący przynależności państwowej. Koniec Wielkiej Wojny (I wojna światowa, 1914–1918) był także końcem XIX-wiecznych mocarstw – Rosji, Austro-Węgier i Cesarstwa Niemieckiego. Wraz z ich upadkiem, w 1918 roku, odrodziła się, jako niepodległe państwo – Rzeczpospolita. Bardzo szybko rozpoczęto starania o przyłączenie Śląska do Polski – zarówno na polu dyplomatycznym, jak również zbrojnym. W wyniku trzech Powstań Śląskich (1919, 1920, 1921) najbardziej uprzemysłowione fragmenty Górnego Śląska przyłączono w 1922 roku do odrodzonej Rzeczypospolitej. Utworzono z nich województwo śląskie, które Stefan Żeromski nazwał „siedliskiem nowoczesności”. Niestety po kilkunastu latach zapaliły się ognie kolejnego światowego konfliktu.

Górny Śląsk

Słowo „Śląsk” wciąż jeszcze przywołuje nam na myśl obrazy dymiących kominów, hut, kopalń – a więc ten fragment krajobrazu wschodniej, najbardziej uprzemysłowionej i zurbanizowanej części Górnego Śląska, którą w okresie międzywojennym pisarz Gustaw Morcinek oraz geograf Stanisław Berezowski nazwali „Śląskiem Czarnym”. Industrialny i górniczy charakter tej części regionu, gdzie znajdują się znaczne złoża węgla kamiennego i rud cynku, kształtował się w trakcie rewolucji przemysłowej, która rozpoczęła się w końcu XVIII stulecia. Pod jej wpływem ta część Górnego Śląska uzyskała zupełnie inny charakter niż jego obszary rolnicze, wykształciła się tu także niezwykle wyrazista kultura robotnicza i górnicza. A jednak Górny Śląsk to nie tylko Śląsk Czarny, czyli najbardziej uprzemysłowiona część regionu. Przed XVIII stuleciem najważniejszym miastem Górnego Śląska było Opole – dziś znajduje się ono poza granicami województwa śląskiego, którego stolicą są Katowice, będące jeszcze w XIX stuleciu zaledwie niewielką wioską. Co ciekawe, mieszkańcy Górnego Śląska określają się zarówno jako Ślązacy, jak i jako Górnoszlązacy.

Mieszkańcy Górnego Śląska – Górnoszlązacy czy Ślązacy?

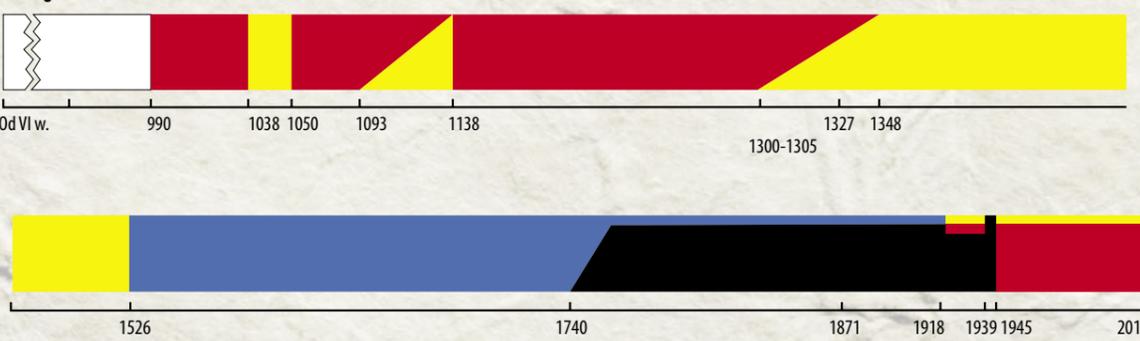
„Definicja Górnoszlązaków jest wielowymiarowa, a już sama nazwa tej grupy nie jest jednoznaczna. Po zajęciu prawie całego Śląska przez Prusy i utworzeniu w jego południowo-wschodniej części rejencji opolskiej (1816) tamtejsi mieszkańcy nazywani byli Górnoszlązakami (Oberschlesier) w odróżnieniu od Ślązaków (Schlesier) zamieszkujących Dolny Śląsk. Na pozostałym pod władzą Habsburgów Śląsku Austriackim również mieszkali wtedy Ślązacy.

Herby różnych części Śląska wywodzą się z rodowych herbów Piastów śląskich. Po raz pierwszy wizerunku orła użył na swej pieczęci książę opolski Kazimierz I w 1222 roku. Jest to też najstarszy wizerunek orła jako godła książęcego na ziemiach polskich.

Na ziemiach Dolnego Śląska używano w herbie czarnego orła w złotym polu ze srebrną przepaską na skrzydłach, często dodatkowo z białym krzyżem pośrodku (jest to rodowy znak Henryka Brodatego tzw. zgorzelec), natomiast ziemie Górnego Śląska przyjmowały na ogół orła złotego w błękitnym polu. Przez stulecia czarny orzeł wykorzystywany był w różnych wariantach jako herb całego Śląska. Orzeł Piastów górnoszląskich – żółty (złoty) orzeł na błękitnym tle – znajduje się w herbie województwa śląskiego i herbie województwa opolskiego (herb nawiązuje do herbu księcia Jana II Dobrego). Obie wersje często występują w herbach i/lub flagach miejscowości, gmin i powiatów położonych na Śląsku.

Śląsk na osi czasu

Ziemia historycznego Śląska a dzisiejsze województwo śląskie

Choć obecny podział Polski na 16 województw został wyznaczony w ramach reformy administracyjnej w 1999 r., terytorialny zakres województwa śląskiego wciąż budzi dyskusje. Nie pokrywa się on bowiem z historycznym obszarem Śląska. W skład obecnego województwa śląskiego wchodzi tylko wschodnia część ziem Górnego Śląska, a równocześnie część zachodniej Małopolski z Zagłębiem Dąbrowskim, czyli tereny dawnych województw: katowickiego, bielskiego (Żywiecczyzna) oraz częstochowskiego. Połączono więc w jeden organizm tereny o różnej tradycji historycznej i kulturowej, co przy zróżnicowaniu w obrębie samego Śląska dodatkowo komplikuje sytuację. Co więcej, zachodnia część historycznego Górnego Śląska weszła w skład województwa opolskiego. Można więc powiedzieć, że w ramach dzisiejszego województwa śląskiego rozłączone zostały ziemie historycznego Śląska, a połączone w jedno tereny historycznie i kulturowo ze sobą niezwiązane.

VI–X w. – Słowiańszczyzna

990 r. – Śląsk w państwie Piastów

1038 r. – najazd Brzetysława

1050 r. – Śląsk odzyskany przez Kazimierza Odnowiciela

1093 r. – wojna domowa oraz polsko-czeska (Władysław Herman i jego synowie)

1138 r. – wyodrębnienie dzielnic Piastów Śląskich

1300–1305 r. – Wacław II czeski królem Polski

1327–1336 r. – większość księstw śląskich zhołdowana przez czeskich Luksemburgów

1348 – inkorporacja Śląska do Królestwa Czech

1526 r. – Śląsk pod władzą Habsburgów

1740 r. – trzy wojny śląskie

1861 r. – Śląsk w granicach Rzeszy

1918 r. – koniec I wojny światowej; powstania śląskie i plebiscyt (część Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego przy Polsce)

1939–1945 r. – II wojna światowa

od 1945 r. – Śląsk częścią Polski

Sytuacja zmieniła się po wytyczeniu nowych granic w regionie w 1922 r. Teren niemieckiej prowincji górnoszląskiej wciąż zamieszkiwali Górnoszlązacy, natomiast po polskiej stronie utworzono z uzyskanych części Śląska Pruskiego i Austriackiego województwo śląskie, a jego rodzimych mieszkańców nazywano w II Rzeczypospolitej Ślązakami. W ten sposób w Polsce utarło się nazywać mieszkańców Górnego Śląska, a przede wszystkim tych z kręgu przemysłowego, Ślązakami, a nie Górnoszlązakami. Podobnie jak do 1945 r., we Wrocławiu praktycznie każdy mówiłby o sobie, że jest Ślązakiem, a nie Dolnoszlązakiem (Niederschlesier). [...] Te określenia [Górnoszlązacy, Ślązacy] stosuje się dziś w Polsce wymiennie, ale z perspektywy historii regionu i jego mieszkańców właściwszą i bardziej jednoznaczną jest nazwa Górnoszlązacy. Po pierwsze, do Górnoszlązaków należą z perspektywy etnograficznej osoby z grup ludności zachodniosłowiańskiej, zamieszkujące historyczny obszar Górnego Śląska i posługujące się miejscowymi dialektami górnoszląskimi lub dialektami języka polskiego, kultuwujące przy tym bogatą kulturę tego regionu, odróżniającą go od sąsiednich regionów. Po drugie, pod pojęciem »Górnoszlązacy/Ślązacy« rozumie się także osoby deklarujące odrębną narodowość, inną niż polska, czeska czy niemiecka, uznające przy tym mowę górnoszląską za odrębny język górnoszląski. Po trzecie, za Górnoszlązaków uważa się również osoby o wyraźnej polskiej tożsamości narodowej, mieszkające na Górnym Śląsku, których przodkowie pochodzili z innych regionów Polski. Grupa ta wykazuje przywiązanie do regionu i kultury górnoszląskiej, lecz przeważnie posługuje się literackim językiem polskim. Po czwarte, o Górnoszlązakach mówi się także w kontekście górnoszląskich Niemców mieszkających dziś w Polsce, Czechach lub Niemczech” (A. Michalczyk, *Górnoszlązacy/Ślązacy*, w: „Leksykon mitów, symboli i bohaterów Górnego Śląska XIX-XX w.” red. B. Linek i A. Michalczyk, Państwowy Instytut Naukowy. Instytut Śląski, Opole 2015, s. 15).

Dolny Śląsk to część historycznej krainy Śląska, położona w południowo-zachodniej Polsce nad środkową Odrą oraz w północnej części Czech. Historycznie ziemie te zamieszkiwały plemiona Dziadoszan, Ślęzan i Borzan. To właśnie ta część Śląska dała nazwę całej krainie historycznej (patrz: Skąd się wzięła nazwa Śląsk). W literaturze nazwy tej użył po raz pierwszy lekarz glogowski Joachim Cureus (1571 r.). Współczesny obszar województwa dolnośląskiego nie pokrywa się z historycznymi granicami Dolnego Śląska. W skład województwa wchodzi obszary uznawane dawniej za odrębne krainy, np. ziemia kłodzka czy fragment Łużyc Górných. Dodatkowo część historycznego Dolnego Śląska znajduje się poza obszarem województwa, np. Żagań i Zielona Góra. Stolicą regionu jest Wrocław.

Śląsk Cieszyński – to najbardziej na południe wysunięty fragment Śląska – inaczej niż większa część regionu, która w wyniku wojen śląskich, toczonych w latach 1740–1763 między dynastią Habsburgów a pruskimi Hohenzollernami, stała się częścią Prus – pozostał pod auspicjami Austrii. Warto zwrócić uwagę, że Śląsk jako region w granicach państwa polskiego nie znajdował się już od późnego średniowiecza, będąc pod panowaniem czeskim, a następnie – dynastii Habsburgów. Jak pisze Janusz Spyra: „W dniu 19 maja 1653 roku zmarła Elżbieta Lukrecja, ostatnia księżna cieszyńska z rodu Piastów i ostatnia przedstawicielka lokalnej linii dawnej suwerennej polskiej dynastii. Zgodnie z czeskim prawem lennym księstwo cieszyńskie przypadło królowi czeskiemu, cesarzowi Ferdynandowi III Habsburgowi, który nadał je swemu synowi, królowi rzymskiemu Ferdynandowi IV. Księstwo cieszyńskie pozostało księstwem lennym, jednym z kilku na Śląsku, tylko do 1654 roku, kiedy niespodziewanie zmarł Ferdynand IV. Rządy wróciły bezpośrednio w ręce cesarza Ferdynanda III, księstwo cieszyńskie stało się więc dziedzicznym terytorium Korony Czeskiej”. J. Spyra, *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848* [w:] „Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych”, tom IV, red. I. Panic, Cieszyn 2012, s. 9.

Śląsk Czeski (Opawski) – część Śląska należąca dziś do Czech. W jego skład wchodzi: fragment Górnego Śląska – Śląsk Opawski i kraik hulczyński, zachodnia część Śląska Cieszyńskiego (tzw. Zaolzie). Stolicą jest Opawa (czes. Opava).

Śląsk i Kresy Wschodnie dawnej Rzeczypospolitej

Pielęgnowanie pamięci Kresów jest bardzo ważne na Śląsku, jako że w kształtowaniu się powojennego oblicza regionu znaczny udział miały osoby wysiedlone z Kresów. Gliwice są tego szczególnym przykładem. To, obok Bytomia, jedno z tych miast na obszarze górnoszląskiej niecki przemysłowej, do których trafiło najwięcej przybyszów ze Lwowa, Stanisławowa, Drohobycza czy Tamopola. W Gliwicach jesienią 1945 r. rozpoczęła działalność Politechnika Śląska, której kadra naukowa, pracownicy administracji, jak i w dużej mierze studenci rekrutowali się z Politechniki Lwowskiej. Z kolei na Dolnym Śląsku miastem, w którym osiadło najwięcej Kresowian, jest Wrocław.